

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

Journal Of
Army Strategic Research
Print ISSN:27834212
Volume 2, Issue 3
Spring 2023
P.P. 121-153

Offering strategies for improving spirituality in IRI Army according to views and statements of Imam Khamenei

Mohsen Khoshdel Emami*¹ Mohammadreza Khosravi ²

Abstract

Spirituality has a foundational role in leading mankind towards earthly and after-life success. Since in the sacred system of IRI, faith in Allah and great teachings of Islam have been the bedrock of constituting institutions, specially armed forces, and the leadership of these forces is assigned to Vali-faghih; therefore, following ethical principles of Islam, and spirituality have significant role in training personnel. Since one of the features of our armed forces is their obedience to the orders of Supreme leader, collecting the elaborations of the influence of spirituality according to views and statements of the supreme leader is of great importance and plays a central role in organizational duties and improvement of defense capabilities. In order to start analyzing statements of the supreme leader, with consultation of experts, 250 key words were extracted and then notes were collected by review of the next of lectures, orders, and ideas of imam Khamenei. In the next phase, expectations of the leader along with environmental factors influencing desired strategies were extracted and with consultation of experts, in numerous sessions, 133 expectations; and also among environmental factors, 39 positive factors, 17 debilitating ones, 17 opportunities, and 52 factors that threaten the spirituality improvement strategies of ISI army were collected. The present research is a functional and developmental study, conducted with descriptive method. The statistics involved two main groups: first, the statements, and lectures of Imam Khamenei since 1368 (the start of his leadership and command of armed forces) and the second group, the opinions of experts in armed forces whose ideas have been influential in educational and cultural training of their personnel. Sample population of the first group was selected by total counting and in the second one, 20 people were selected based on purposeful judgment of data. Data were collected by library and field study methods through interview and questionnaire development. The analysis system for data was SWOT. totally, 15 strong points, 7 weak points, 22 opportunities, and 19 influential threats in spirituality improvement strategies of IRI army were examined. Analysis of the data proposed 27 strategies in different environments and then, QSPM table was formed to sequentially present the opinions of the experts about the influences and weight of environmental factors on the extracted strategies.

Key words: Spirituality, strategy, opportunity, power, weakness, threat, IRI army.

Citation: Khoshdel Emami, Mohsen; Khosravi, Mohammadreza(2023). Offering strategies for improving spirituality in IRI Army according to views and statements of Imam Khamenei. *Journal Of Army Strategic Research*, 2 (3): 121-153.

---

¹.PhD. Strategic Management. National Defense university.Tehran. Iran. ajarc@aja.ir

². PhD student. Management. Allame university. Tehran. Iran.

مرکز مطالعات راهبردی

فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش

شاپای انتشار: ۲۷۸۳۴۲۱۲

سال دوم، شماره سوم

بهار ۱۴۰۲

صص ۱۵۳-۱۲۱

ارائه راهبردهای ارتقای معنویت بر اساس بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران

محسن خوشدل امامی^{۱*}، محمدرضا خسروی^۲

چکیده

معنویت یک اصل پایه‌ای و اساسی در راه رسیدن انسان به بهروزی دنیوی و اخروی است، از آنجاکه در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، ایمان به خدای یکتا و دستورات دین مبین اسلام، اساس و ضابطه تشکیل نهادها به‌ویژه نیروهای مسلح بوده و از طرفی فرماندهی در نیروهای مسلح بر دوش ولی‌فقیه می‌باشد، توجه به معنویت و پیروی از اصول اخلاقی اسلام و حفظ کرامت انسان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و چون یکی از ویژگی‌های نیروهای مسلح ولایی بودن آن است، برآیند تبیین تأثیر معنویت و ولایت در نیروهای مسلح بر پایه تدابیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) امری بایسته بوده و نقش تعیین‌کننده‌ای در رسالت سازمانی و ارتقای توان دفاعی دارد. برای ورود به کار جستجو در بیانات معظم له در نتیجه انجام مطالعات نظری و با نظر خبرگان حدود ۲۵۰ کلمه کلیدی استخراج سپس با مرور کامل متن بیانات، تدابیر، فرامین و اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) پژوهش حاضر از نگاه هدف جزء تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای به شمار می‌رود، روش تحقیق، توصیفی (زمینه‌ای-موردی) می‌باشد. جامعه نمونه انتخاب‌شده در بخش اول تمام شمار و در بخش دوم بر اساس اطلاعات آماری، تعداد ۲۰ نفر به‌صورت قضاوتی هدفمند انتخاب‌شده‌اند همچنین در روش گردآوری اطلاعات به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی به‌صورت مصاحبه و پرسشنامه انجام پذیرفت و دستگاه تحلیل نیز SWOT انتخاب گردید. در مجموع تعداد ۱۵ نقطه قوت، ۷ نقطه ضعف، ۲۲ فرصت و ۱۹ تهدید مؤثر در راهبردهای ارتقای معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران در دستگاه تحلیل قرار گرفت. در نتیجه تحلیل دستگاه مربوطه تعداد ۲۷ راهبرد در محیط‌های مختلف ارائه گردید و سپس با تشکیل جدول QSPM و دریافت نظرات خبرگان در مورد جذابیت‌های عوامل محیطی بر راهبردهای مستخرجه و تحلیل میزان جذابیت‌ها، همه این راهبردها اولویت‌بندی شده و به ترتیب ارائه شد.

واژگان کلیدی: معنویت، راهبرد، فرصت، قوت، ضعف، تهدید، ارتش جمهوری اسلامی ایران.

استناد: خوشدل امامی، محسن؛ خسروی، محمدرضا (۱۴۰۱). ارائه راهبردهای ارتقای معنویت بر اساس بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش*، ۲(۳): ۱۵۳-۱۲۱.

^۱ دانش‌آموخته دکتری. مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی. تهران. ایران. (نویسنده مسئول) ajarc@aja.ir

^۲ دانشجوی دکتری. مدیریت. دانشگاه علامه طباطبائی. تهران. ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۶

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۸

مقدمه

"سلاح مهم است و مرد مسلح توانای دفاع را دارا است؛ اما مهم‌تر از سلاح، نیروی معنوی و قدرت روحی مرد مسلح است. این آن چیزی است که اقتدار ملی یک کشور را به صورت یک اقتدار معنوی و حقیقی و غیرقابل زوال درمی‌آورد." (سخنرانی فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مورخه ۱۳۸۸/۷/۲۸ در مراسم تحلیف و اعطای سردوشی در دانشگاه افسری امام علی (ع))

از بیان معظم له این‌گونه برداشت می‌شود که امور معنوی برای تمام آحاد جامعه اسلامی مهم است و برای نیروهای مسلح اسلامی به طریق اولی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اما پرسش اینجاست که اصولاً مطالبات و انتظارات معظم له از ارتش معنویت‌محور چیست؟ و برای دستیابی به راهبردهای اساسی ارتقای معنویت در این پیکره و پیرامون آن با چه قوت‌ها و ضعف‌ها و فرصت‌ها و تهدیدهایی روبرو هستیم. کشف پاسخ در این پرسش‌های اساسی با توجه به ویژگی ولایی بودن ارتش، با بهره‌گیری از چشمه گوارای اندیشه رهبر معظم انقلاب و فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به‌ویژه برای فرهنگ‌سازی رفتاری در سازمان دستاورد فرخنده‌ای است که بهره‌برداری از نتایج آن می‌تواند برتری قابل‌ملاحظه‌ای برای این شجره طیبه ایجاد نماید.

برای این منظور گروه تحقیق در این پژوهش کوشش نموده است با نگاهی به دیدگاه‌های محوری صاحبان اندیشه و خرد و فلسفه که به صورت مثبت یا منفی سرآغاز تحولات فکری و اجتماعی در جهان بوده‌اند، بیانات و فرمایشات فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) را از سال ۱۳۶۸ تاکنون به صورت کامل مورد مطالعه قرار داده و افزون بر تعیین نقش و جایگاه معنویت در اندیشه معظم له و نیز طبقه‌بندی شاخص‌ها و مؤلفه‌های معنویت، از دل آن‌ها مطالبات و انتظارات و توصیه‌ها و فرامین ایشان درباره دلایل و چگونگی حرکت به سمت ارتقای معنویت در جامعه و به‌ویژه نیروهای مسلح را استخراج و آنگاه با یک روش علمی از راه شناخت و ارزیابی عوامل محیطی، راهبردهای اساسی ارتقای معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران را تبیین و در پایان نسبت به اولویت‌بندی راهبردها اقدام نمایند.

تشریح و بیان مسئله

ارتقای معنویت که باعث ثمره‌های بی‌بدیلی در سازمان می‌شود و باعث افت قدرت عملیات روانی دشمن است و آسیب‌پذیری را تا اندازه ممکن کم می‌کند در بدنه نیروهای مسلح نیاز به راهبرد بایسته و مؤثر دارد و مهم‌ترین منبع برای استخراج این راهبردها برداشت از بیانات و دیدگاه‌های فرماندهی معظم کل قوا می‌باشد فرایندی که اکنون به صورت گسسته و در

منابع گوناگون در دسترس می‌باشد ولی کوششی برای جمع و تحلیل آن‌ها در یک سند ارزشمند صورت نگرفته است؛ و این امر توانمندی رسانه‌های دشمن را در کشور در محیط نظامی برای انجام عملیات روانی بالا برده است و نیاز است هر چه پرشتاب‌تر با جدیت کامل و پشتیبانی سازمانی این راهبردها استخراج و ارائه گردد. پس مسئله را می‌توان این‌گونه بیان نمود: فقدان راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران.

با مذاقه قرار دادن در بیانات رهبری در باب معنویت می‌توان به نکاتی در اهمیت ارائه راهبردهای ارتقای معنویت اشاره نمود: جایگزینی قدرت معنویت به جای خلأهای برآمده از کمبود عوامل فناوری و منابع فیزیکی، تمرکز توجه به یکی از مهم‌ترین عوامل برتر ساز در توان رزمی و ارتقاء روحیه و خودباوری، بالا بردن سطح ایثار و از خودگذشتگی در صحنه‌های نبرد، افزایش سطح نشاط کارکنان در بدنه سازمان، ارتقاء میزان اخلاص و توکل به باری تعالی در انجام مأموریت خویش، ارتقاء روحیه جهادی و آمادگی بذل جان و مال در راه خداوند، کاهش سطح رفتارهای ناشایست و دور از شأن ارتش اسلامی، افزایش سطح صبر و استقامت و قناعت در برابر شداید و ناملایمات.

از سوی دیگر نبود راهبرد برای ارتقای معنویت، بنیه ارتش را در رویارویی شرایط گوناگون با کاهش اطمینان و اعتماد روبرو می‌کند و در باب ضرورت نیز می‌توان به موارد مهمی اشاره نمود: گسترش فسادهای اخلاقی و رفتارهای مخرب، ویرانی بنیان خانواده‌های کارکنان ارتش جمهوری اسلامی ایران، ایجاد زمینه برای ورود به جریان‌های لغزشی و خرابکارانه، کاهش ارزش‌های انسانی و دینی که آشکارا با کاهش توان رزمی همراه خواهد بود، افت نشاط در عملیات رزمی و صحنه‌های نبرد ارتش جمهوری اسلامی ایران، افزایش میزان ترس و هراس نزد کارکنان به سبب کمبود برخی منابع فیزیکی، ارتقاء توان دشمن در کامیابی در صحنه عملیات روانی، افزایش میزان آسیب‌پذیری‌های برآمده از ضعف در اعتماد به نفس و خودباوری کارکنان.

هدف اصلی: تدوین راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام

خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران.

اهداف فرعی

- شناخت مطالبات و انتظارات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از ارتش معنویت

محور.

- شناخت و ارزیابی مهم ترین عوامل داخلی (قوت ها و ضعف ها) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران.
  - شناخت و ارزیابی مهم ترین عوامل خارجی (تهدید و فرصت) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران.
  - اولویت بندی راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- سؤال اصلی: راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدامند؟
- سؤالات فرعی

- مطالبات و انتظارات حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) از ارتش معنویت محور چیست؟
  - مهم ترین عوامل داخلی (قوت ها و ضعف ها) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدامند؟
  - مهم ترین عوامل خارجی (تهدید و فرصت) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدامند؟
  - ترتیب اولویت راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران چیست؟
- نظر به اینکه این پژوهش اکتشافی است و قصد ارائه راهبرد را دارد در حال حاضر ضرورتی برای طرح فرضیه احساس نمی شود؛ بنابراین با طرح اهداف، سؤالات و پاسخگویی به آنها تحقیق اجرا خواهد شد.

پیشینه

بخش اول: معنویت از دیدگاه‌های مختلف

واژه معنویت برگرفته از ریشه روحانی^۱ به معنا «روح و جان» است. واژه‌نامه قدیمی آمریکا «روح انسان» را این‌گونه تعریف می‌کند: اصلی حیاتی و نیرویی حیات‌بخش درون انسان که ماهیت اصلی انسان بودن هر فردی است. (شری و استاوا، ۲۰۰۳، به نقل از نارونی، ۱۳۸۰).

معنویت به‌عنوان انرژی، معنا، هدف در زندگی است. (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۹: ۱۲۷) معنویت، جستجوی همیشگی برای یافتن معنا و هدف زندگی است، دریافت عمیق و ژرف ارزش زندگی، گستره عالم، نیروهای طبیعی موجود و نظام باورهای شخصی. اما در یک تعریف به نسبت فراگیرتر و دقیق‌تر، معنویت را به‌عنوان تلاشی در جهت پرورش حساسیت نسبت به خویشتن، دیگران، موجودات غیرانسانی و (نیروی برتر) خدا، یا کندوکاوی در جهت آنچه برای انسان شدن موردنیاز است و جست‌وجویی برای رسیدن به انسانیت کامل دانسته‌اند. (هینلز، ۱۹۹۵: ۱۲۹)

معنویت در واژه، مصدری ساختگی و به معنای معنوی بودن است. این لغت در فرهنگ معین این‌چنین معنا شده است: «درونی، حقیقی، در برابر مادی، ظاهری، صوری» (مقیم، ۱۳۸۵: ۶۷).

ما در روزگاری به سر می‌بریم که بشر لذت‌های گوناگونی را که در خیالش تصور می‌نماید و تمتعات رنگارنگی که به پندارش خطور می‌کند، آزموده است. این همه، نه تنها خشنودی و آرامش دلی برای او به دنبال نداشته، بالاتر از آن رنج و ناکامی و بی‌معنایی برآمده از آن روح او را آزرده و رنجور ساخته است. برای انسان امروز، جهان مادی وزندگی این جهانی، با همه‌ی فریبندگی، گستردگی، زیبایی و دلربایی‌اش، چنگی به دل نمی‌زند. او خود را در این سبک زندگی گرفتار و اسیر می‌بیند و در جستجوی معنایی برای هستی و حیات خویش، به معنویت روی آورده است. (رستگار، ۱۳۸۵: ۳۵)

تمدن جدید در قرن بیستم وضعیت بسیار ناپایداری را تجربه کرده است. از این‌رو، طراحان تمدن نیروهای سلطه‌گر آن تصمیم گرفتند که نقطه‌ی ضعف سلطه‌گری خود را که روی خرابه‌های معنویت و دین بنا شده بود، به نقطه‌ی قوت خویش تبدیل کنند. به

1-Spiritus

2-Hinnells

این منظور، به نتیجه رسیدند که برای ترمیم و تقویت استیلای خود از معنویت بهره‌برداری کنند (مطهری، ۱۳۶۸: ۵۶).

اگرچه دو واژه معنویت و دین هر دو می‌توانند به معنای مشترک جست‌وجوی امر مطلق یا خداوند دلالت کنند، شمار فزاینده‌ای از مردم این دو را دو هویت جداگانه تلقی می‌کنند دین تنها یک‌راه برای رسیدن به تجربه‌های معنوی است. ویلیام ایروین، مرتاض و مورخ فرهنگ معتقد است «دین همان معنویت نیست؛ بلکه دین شکلی است که معنویت در جریان تمدن به خود گرفته است». بابی مانجو نیز گفته است: «دین پایان و معنویت آغاز است». (خان احمدی، ۱۳۷۹: ۲۵۵)

هرچند میان دو واژه دین و معنویت رابطه نزدیک و عمقی وجود دارد، ولی میان آن‌ها تفاوت‌هایی نیز هست. از لحاظ تاریخی معنویت ریشه در دین دارد (هینلز، ۱۹۹۵: ۱۲۱) آندر هیل، در کتاب زندگی معنوی، معنویت را قلب هر دین می‌داند و زندگی معنوی در نظر وی؛ زندگی کامل و ریشه‌داری است که انسانیت برای آن ساخته شده است. قدرت اگر بر پایه معنویت استوار شود و در خدمت معرفت و عرفان الهی قرار گیرد، وحدت یا کثرت آن، کارکرد و دستاورد مثبت دارد و البته تمرکز قدرت در این صورت کارسازتر است، اما قدرت منقطع از وحی و معنویت الهی، نتیجه‌اش منفی است، متمرکز باشد یا پراکنده و البته فساد و قدرت مطلق بسیار بیشتر است (کاووسی و صالحی، ۱۳۵۷: ۸۶)

اگر خدامحوری، خداپرستی و حرکت به سوی قرب الهی و کسب خشنودی حضرت حق را در همه حالات، معادل معنویت بدانیم، این معنویت بر دوپایه و ستون اصلی استوار است. به‌راستی تحقق و ایجاد معنویت، یعنی همان مجموعه صفات درونی و اعمال بیرونی با سمت‌وسوی الهی، معلول دو علت است. یکی معرفت و دیگری ایمان، معرفت یعنی کسب شناخت عمیق، وسیع و صحیح نسبت به خالق و مخلوقات و معارف دینی برای تشخیص صراط مستقیم و راه اصلی از بیراهه‌ها و کژ راه‌ها. چنین معرفت آگاهی و شناخت درست است که به انسان کمک می‌کند تا حق را از باطل تشخیص دهد و راه عبودیت خدا را از راه بندگی شیطان و غیر خدا تمیز دهد (کازمی، ۱۳۸۳)

مدیریت و سازمان در پرتو معنویت، چه به لحاظ نظری و چه به لحاظ عملی، به‌تازگی زیر تأثیر نیرویی قدرتمند قرار گرفته که اگر به‌درستی اداره و هدایت شود، به نظر می‌رسد ظرفیت لازم را برای منجر شدن به ژرف‌ترین تشریک‌مساعی، نه‌تنها در زمینه‌های حرفه‌ای، بلکه برای بروز انسانیت تمام‌عیار، دارا باشد.

در آمریکا، مدیران علاقه فزاینده‌ای به تلفیق معنویت و مدیریت دارند. این تلفیق، عمیق‌ترین ارزش‌هایی را که بر کارشان تأثیرگذار است، به همراه دارد و نیز به همان میزان، نویددهنده موفقیت بیشتر آن‌ها خواهد بود. مدیران به خاطر برخی علاقه‌های مشترک، خود را به معنویت ملزم کرده‌اند.

همان‌طور که در جدول زیر آمده است؛ یکم اینکه این گرایش و علاقه‌مندی هم در حوزه و قلمرو نظری و هم در حوزه و قلمرو عملی قابل‌ملاحظه است. دوم آنکه این گرایش و علاقه‌مندی نوپا بوده و به دهه‌های اخیر مربوط می‌شود، سوم آنکه به دست مراکز علمی و دانشگاهی معتبر و هم‌چنین سازمان‌ها و شرکت‌های بزرگ و به نام صورت پذیرفته است. (عابدی جعفری، ۱۳۸۶)

جدول ۱: گرایش و علاقه‌مندی روزافزون پژوهش‌های معنویت در سازمان (عابدی جعفری، ۱۳۸۶)

سال	موضوعات گرایش و علاقه‌مندی	پیشگامان	قلمروها
	رشته‌هایی تحت عنوان رهبری از درون / معنویت در کار	چپمن	دانشگاه‌ها و مراکز آکادمی
۱۹۹۸	رشته‌ای تحت عنوان معنویت برای رهبران بازرگانی	سانتا کلارا	
۱۹۹۸	رشته‌ای تحت عنوان خدا و رایانه‌ها؛ اندیشه‌ها، دستگاه‌ها و ماوراءالطبیعه	انستیتو فناوری ماساچوست	
۲۰۰۱	به رسمیت شناختن مطالعه و پژوهش در زمینه معنویت در سازمان	آکادمی مدیریت	
۲۰۰۱	به رسمیت شناختن مطالعه و پژوهش در زمینه معنویت در بازرگانی	آکادمی بین‌المللی رشته‌های بازرگانی	
۱۹۹۹	برگزاری دوره تحت عنوان معنویت در کار و تفکر	دیترویت ویرسی	
۱۹۹۹	موضوعاتی درباره معنویت در کار	پرسنال	
۱۹۹۹	موضوعاتی درباره معنویت در کار	تری نینگ	
۱۹۹۹	موضوعاتی درباره معنویت در کار	وال استریت	
۱۹۹۹	موضوعاتی آشکارا درباره معنویت در کار	روح درکا	نشریه‌ها و مجله‌ها
۱۹۹۹	موضوعاتی آشکارا درباره معنویت در مسائل بازرگانی	روح کسب و کار	
۱۹۹۹	مباحثی درباره معنویت در محیط کار	فورچون	

سال	موضوعات گرایش و علاقه‌مندی	پیشگامان	قلمروها
۱۹۹۷	ارتباط معنویت و شغل: آیا روح شما موجب بقای شغل شما می‌شود؟	یوگا	
۱۹۹۴	آیا تجارت عصر جدید پیامی برای مدیران دارد؟ راه‌هایی برای به‌کارگیری روح و روان کارکنان در کار	نشریه کسب‌وکار هاروارد	
۱۹۹۹	معنویت آخرین شعار روز مشترک افراد می‌باشد.	اخبار ایالات‌متحده و گزارش جهانی	
۱۹۹۵	معنویت آهسته‌آهسته در سازمان رخنه می‌کند.	هفته‌نامه کسب‌وکار	
۱۹۹۹	۷۲ عنوان کتاب را درباره معنویت در کسب‌وکار فهرست کرده است	نشست آکادمی معنویت	کتاب
۱۹۹۷	۵۵ عنوان کتاب جدید درباره تجارت و معنویت معرفی کرده است	مجله پابلیشری ویکی	
۱۹۹۸	برنامه آموزشی سه‌روزه تحت عنوان خویشتن‌شناسی و شنود مؤثر	شرکت فورد موتور واتی اندتی	
۱۹۹۹	تحت عنوان «تکیه‌گاه‌های معنوی برای هزاره جدید»	گردهمایی اقتصادی جهانی در داووس سوئیس	سمینارها و همایش‌ها
۱۹۹۸	تحت عنوان «ارزش‌های در حال افزایش سهامداران»	شرکت فورد (۱۵ نشست)	
۱۹۹۹	تحت عنوان عیسی در شلوار جین آبی	سمینار کنوانسیون ملی	
۱۹۹۸	برنامه آموزشی سه‌روزه تحت عنوان خویشتن‌شناسی و شنود مؤثر	شرکت فورد موتور و اتی اند تی	
۱۹۹۹	برنامه‌هایی برای جستجوی خویشتن خویش	بانک چیس منهاتن	
۱۹۹۹	برنامه‌هایی برای مشارکت جدید باجیست با رویکرد انسان‌شناختی	شرکت دوپنت	
۱۹۹۹	ورود معنویت در کار و در نتیجه آن هیجان در محیط کار	تامز آومین	
۱۹۹۹	ایجاد جنبش رهبری خدمتگزاری و رابطه آن با معنویت	گرین لیف	
۱۹۹۹	مدیریت بر پایه فلسفه انسانی و دینی	هرمان میلر	

سال	موضوعات گرایش و علاقه‌مندی	پیشگامان	قلمروها
۱۹۹۹	و پیامد آن نوآورترین شرکت تأثیر قرآن در تصمیم‌گیری‌ها بازرگانی خویش	فاروق مدیر ارشد اجرایی	
۱۹۹۹	تأثیر آیین سبک بر مدیریت شرکت خویش	برخی مدیران ارشد اجرایی	

بخش دوم: فرازهایی از بیانات و فرمایشات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

توضیح اینکه این بیانات از بین ۱۶۹۲ فیش بهره‌برداری شده به‌عنوان نمونه ارائه می‌شود: سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای در چهل‌ودومین مجمع عمومی سازمان ملل، نیویورک ۱۳۶۶/۰۶/۳۱: امروز در دنیای سیاه و تلخی - که این بار شامل خود ملت‌های متعلق به قدرت‌های بزرگ نیز می‌شود - ارزش‌های اخلاقی بر بادرفته، بنیان خانواده سست و لرزان، دیو الکلیسم و اعتیاد به مواد مخدر از همیشه مسلط‌تر و جاذبه‌ی معنویت و اخلاق از همیشه کمتر است. ما باید در کشورهای خود با فساد مبارزه‌ی جدی آغاز کنیم؛ باید بنیان خانواده را محکم و نخستین و اصلی‌ترین پرورشگاه آدمی را کانون محبت، صفا، عاطفه و معنویت سازیم.

سخنرانی مقام معظم رهبری در مراسم بیعت فرماندهان و اعضای کمیته‌های انقلاب اسلامی ۱۳۶۸/۰۳/۱۸: معنویت مردم و خانواده‌ی شهدا و اخلاص رزمندگان در جبهه‌ها، امام را به هیجان می‌آورد. من چند بار گریه‌ی امام را - نه فقط به هنگام روضه و ذکر مصیبت - دیده‌ام. هر دفعه که راجع به فداکاری‌های مردم با امام صحبت می‌کردیم، ایشان به هیجان می‌آمدند و متأثر می‌شدند. مثلاً موقعی که در محل نماز جمعه‌ی تهران، فلک‌های اهدایی بچه‌ها به جبهه را شکسته بودند و کوهی از پول درست‌شده بود، امام (ره) در بیمارستان با مشاهده‌ی این صحنه از تلویزیون متأثر شدند و به من که در خدمتشان بودم، گفتند: دیدی این بچه‌ها چه کردند؟ در آن لحظه مشاهده کردم که چشم‌هایشان پر از اشک شده است و گریه می‌کنند.

سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از کارکنان نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی، به مناسبت روز نیروی هوایی ۱۳۶۹/۱۱/۱۹: امروز جوان‌ترین شما هم، تجربیات پیران کهن‌سال را در مقابل چشم خودش دیده است. شما مگر فروریختن یک امپراتوری را به چشم ندیدید؟ امپراتوری مادی عظیم به اصطلاح حکومت سوسیالیستی و تفکر مارکسیستی که نصف دنیا را گرفته بود، مثل کاخی از بازیچه در هم فروریخت. امروز، چیزی

از آن امپراتوری باقی نیست؛ درحالی که در عرصه‌ی محاسبات، خیلی محکم بودند. محاسبات، صد درصد مادی بود و عنصر معنویت، در آن لحاظ نشده بود.

سخنرانی مقام معظم رهبری در ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۰/۰۵/۰۹ : آنچه من به ارتش همواره توصیه کرده‌ام و امروز هم تکرار می‌کنم، این است که ارتش باید توان معنوی و مادی خود را روزبه‌روز افزایش بدهد. مهم‌تر از توان مادی، معنویت است؛ یعنی روحیه و ایمان و عشق به مسؤولیت و تلاش جان‌فشانانه و فداکارانه در این راه. هر جا ملت پشت سر ارتش و پشت سر مسئولان باشد، آنجا موفقیت است. هر جا در هر نقطه‌ای از عالم که می‌بینید ذلت و ضعف و ناتوانی در مقابله‌ی با حوادث دشوار هست، علت اساسی آن است که میان دسته‌های فعال نظام آن کشور و مردم فاصله است.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ارتشیان، به مناسبت «روز ارتش» ۱۳۷۳/۰۱/۲۴ : در مقابل آن جبهه‌ی مستحکم، تکیه‌بر معنویت بود که توانست همه گره‌ها را باز کند. وقتی به این ملت می‌گفتند «دشمنان، همه‌ی امکانات تسلیحاتی را فراهم آورده‌اند تا شمارا در جنگ شکست دهند»، جواب ملت این بود که «خدا بالاتر و قوی‌تر از این‌هاست.» ملت ایران با این اعتقاد در جنگ تحمیلی، در انقلاب بزرگ اسلامی و در طول تاریخ در همه‌ی مراحل پیش رفته است.

بیانات مقام معظم رهبری در میدان «صبحگاه دانشگاه امام حسین» (ع) ۱۳۷۴/۰۸/۱۷ : عزیزان من! بنده معتقدم که در همه‌ی زمینه‌های مربوط به انسان‌ها، رشد و وسایل رشد، یک امر خدا خواسته است. کسی که ابزار رشد را- که خدا در وجود او و در جهان پیرامون او گذاشته- به کار نمی‌گیرد و رشد خدا خواسته را در خود و در محیط پیرامون خود به وجود نمی‌آورد، کفران نعمت کرده است. این، کفران نعمت در مسائل شخصی و به‌وسیله‌ی یک شخص است. در مسائل اجتماعی، در مسائل مربوط به ملت‌ها، اجتماعات و مجامع انسانی، کفران نعمت مربوط به حقوق انسان‌هاست که از سوی پروردگار، به‌هیچ‌وجه آمرزیده نیست. «ا لم تر الی الذین بدلوا نعمه الله کفرأ و احوآ قومهم دار البوار. جهنم یصلونها و بئس القرار.» این، انذار قرآنی درباره‌ی این‌گونه اشخاص است.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارکنان و فرماندهان ارتش ۱۳۷۵/۰۱/۲۸ : عده‌ای سعی نکنند کلمه‌ی حزب‌اللهمی را از ارزش بیندازند. حزب‌الله این مملکت را نجات داده است. حزب‌الله در جنگ تحمیلی آن کارها را کرده است. حزب‌الله ارتش را حفظ کرده است.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی انتظامی ۱۳۷۶/۰۴/۲۵ : شما برادران نیروی انتظامی، هرچه از لحاظ اقتدار و سرپنجه‌ی قدرتمندی که بتواند عناصر مخل امنیت را در کشور تعقیب کند، و نیز از لحاظ اخلاق و شرافت و نجابت و امانت و

پاک‌دامنی، بر کیفیت خودتان بیفزایید، زیادی نشده است. نیروی انتظامی نظام اسلامی، همان‌طور که این آقایان در سرودشان می‌خواندند که «ما پناه دل‌های شکسته‌ایم»، باید حقیقتاً این‌طور باشد.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدای نیروهای مسلح و جهاد سازندگی ۱۳۷۷/۰۷/۰۵: ملتی که شهیدپرور باشد، ملتی که توانسته باشد برای جوانان خود، برای مردان و زنان خود، قضیه‌ی کشته شدن در راه خدا را حل کند، آیا تحت تأثیر تهدید قرار می‌گیرد؟! آیا رشوه می‌گیرد؟! آیا تسلیم قدرتمندان می‌شود؟! آیا به استکبار بار می‌دهد؟! ابداً. لذا امروز نگاه کنید؛ عزت و عظمت کشور شما به برکت خون همین عزیزان شماس.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمع کثیری از فرماندهان و رزمندگان عملیات بیت‌المقدس به مناسبت سالروز آزادی خرمشهر ۱۳۷۸/۰۳/۰۳: من عرض می‌کنم، هرکس که به سرنوشت این ملت و این کشور علاقه‌مند است، باید در راه تقویت ایمان این ملت، در راه تقویت ایمان جوانان، در راه تقویت تدین جوانان و در راه تقویت پیوند جوانان با آرمان‌های اسلامی مجاهدت کند. هرکس که ضد این عمل کند، به سرنوشت این ملت علاقه‌مند نیست؛ یا جزو نیروی دشمن است، یا فریب‌خورده است.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۷۹/۱۱/۲۷: یکی از نقاط قوتی که باید بر روی آن زیاد تکیه کرد، گسترش اسلام در همه‌ی زمینه‌های زندگی است. این مسئله‌ی بسیار مهمی است. همین چیزی که در قانون اساسی ما وجود دارد و امروز مبنا و قرار اصلی حکومت ماست که همه‌چیز از منبع اسلام سرچشمه می‌گیرد این را باید تقویت کرد.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار خانواده‌های شهدای نیروهای مسلح ۱۳۸۰/۰۷/۰۴: شهادت و شهید، یکی از برجسته‌ترین موضوعات اسلام است. شهدای ماکسانی نیستند که در یک جنگ توسعه‌طلبانه کشته شده باشند. آن‌ها با کسانی که کشته‌شدگان جنگ‌های معمولی در بسیاری از مناطق دنیا هستند و برای تعرض به خاک و حریم دیگران جنگیده‌اند، فرق می‌کنند.

بیانات مقام معظم رهبری در دانشکده‌ی افسری ۱۳۸۱/۰۸/۰۷: جوانان عزیز! به خدا توکل و اعتماد کنید. به نیروی ذاتی خداداده‌ای که در وجود شماس، تکیه کنید. استعدادهای خود را به منصفی ظهور آورید. از خود، انسان‌های والا و شرافتمندی بسازید که نیروهای مسلح و این ملت به آن‌ها افتخار می‌کنند. در محیط زندگی و خدمت، عنصر رهبری را در وجود خود تقویت کنید. مجموعه‌های هم‌جوار و زیر فرمان و دوستان و معاشران خود را با عمل و زبان خود به صراط مستقیم الهی هدایت کنید؛ خدا هم با شماس.

بیانات در مراسم مشترک تحلیف دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش جمهوری اسلامی در دانشگاه امام علی (ع) ۱۰/۰۴/۱۳۸۲: دیدید ارتش صدام با همه‌ی آن تجهیزات، مثل برف آب شد و نه‌تنها از میهن و مردمش، بلکه حتی از خودش هم نتوانست دفاع کند. انسان‌های بی آرمان، باوجود داشتن تجهیزات و سلاح هم درواقع هیچ‌اند. ارتش بوش هم همین‌طور است؛ آن‌ها هم وقتی در مقابل کوه ایمان و صلابت و عزم و اراده‌ی مردم مؤمن قرار گیرند، همین‌طور خواهند بود.

بیانات در دیدار کارکنان نیروی زمینی سپاه انقلاب اسلامی ۱۹/۱۲/۱۳۸۳: برای یک نیروی مسلح، مهم‌ترین مسئله این است که ازلحاظ دل و عزم و ایمان و همچنین ازلحاظ جسم و وجود خارجی، دارای تبحر و آمادگی رزمی و سازمانی و جسمانی باشد. ایمان و انگیزه و روحیه در کنار آموزش، سازمان‌دهی، ترتیب، نظم و امکانات، دو بال اساسی برای یک نیروی مسلح است. امروز بحمدالله انسان مشاهده می‌کند که سپاه مجهز به این دو بال است.

بیانات در دیدار استانداران سراسر کشور ۰۸/۱۲/۱۳۸۴: از نیروهای مخلص و باکفایت غفلت نکنید. در سرتاسر کشور نیروهایی هستند که ای‌بسا برای مرکز نشینان - که ماها باشیم - شناخته شده نیستند، اما کفایت و اخلاص لازم را دارند؛ این‌ها را در چرخه‌ی کارها قرار دهید و از نیرویشان استفاده کنید.

بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در مراسم تحلیف و اعطای سردوشی در دانشکده‌ی افسری دانشگاه امام حسین (ع) ۰۹/۰۴/۱۳۸۵: خود را هم ازلحاظ فکری، هم ازلحاظ جسمانی و هم ازلحاظ آموزش مجهز کنید و ارتباط خود را باخدای متعال تقویت کنید. دل‌های جوان و نورانی شما آماده‌ی ارتباط باخداست. این ارتباط در سخت‌ترین میدان‌ها به شما نیرو می‌دهد. توکل به خدا، اعتماد به خدا و احساس رابطه‌ی باخدای متعال، در انسان عزت می‌آفریند، به او اعتماد به نفس می‌دهد و به او شجاعت می‌بخشد.

بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشگاه‌های افسری ارتش ۰۲/۰۸/۱۳۸۶: جوان‌های عزیز! عزیزان من! از این فرصت جوانی استفاده کنید؛ خود را باایمان، با عزم قوی، با حفظ پاک‌دامنی و پارسائی بسازید و همچنانی که امام علی (علیه‌السلام) فرموده است، خود را باروهای مستحکم و سربلند این ملت قرار دهید. همه‌ی انسان‌ها زندگی می‌کنند، اما همه‌ی زندگی‌ها مایه‌ی سرافرازی دنیوی نیست؛ بعضی زندگی‌ها برای خود آن شخص و برای ملت او مایه‌ی سرافکندگی است.

بیانات در دیدار جمعی از مسئولان در سالروز ولادت حضرت رسول اعظم (ص) ۲۵/۱۲/۱۳۸۷: ما امروز به‌عنوان امت اسلامی در برابر این نعمت بزرگ قرار داریم، باید از این نعمت استفاده کنیم. باید دل خود، دین خود، فکر خود و نیز دنیای خود، زندگی خود، محیط خود

را به برکت تعالیم این دین مقدس روشن و منور کنیم؛ چون نور است، بصیرت است، می‌توانیم خودمان را به آن نزدیک کنیم و می‌توانیم بهره‌مند شویم. این وظیفه‌ی عمومی ما مسلمان‌هاست.

بیانات در دیدار فرمانده و کارکنان نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران ۱۹ / ۱۱ / ۱۳۸۸ : راز ماندگاری این انقلاب، اتکای به ایمان‌هاست؛ اتکای به خداست. لذا شما می‌بینید آن روزی که توده‌ی عظیم مردم در سرتاسر کشور احساس کنند که دشمنی‌ای متوجه انقلاب است، احساس کنند که دشمنی جدی‌ای وجود دارد، بدون فراخوان حرکت می‌کنند می‌آیند. روز نهم دی شما دیدید در این کشور چه اتفاقی افتاد و چه حادثه‌ای پیش آمد.

در کل مفهوم معنویت در جامعه از فحوای کلام فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای عزیز (مدظله‌العالی): معنویت آن حالت درونی و باطنی انسان است که هر کاری را با قصد قرب الهی و کسب رضای خداوند انجام دهد. (بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۸۲/۷/۲)

شرح انتظارات	ع.ع.	شرح انتظارات	ع.ع.
اهمیت دادن به ماه رمضان	۴۱	مبارزه با فساد	۱
اهمیت دادن به حج	۴۲	استحکام بنیاد خانواده	۲
حفظ وحدت و یکپارچگی و یکدلی	۴۳	روحانیون معنویت را، با عمل در جامعه بیراکنند.	۳
نقش حوزه‌های علمیه در گسترش معنویت	۴۴	تأمین معنویت در نیروهای مسلح	۴
باور به امام مهدی (عج) و مهدویت	۴۵	توجه به مردم به‌عنوان هدف معنویت	۵
بی‌اعتنایی به زخارف دنیا	۴۶	حضور گرم و همه‌گیر در نمازها	۶
پرهیز از تکبر	۴۷	شناساندن چهره راستین پیامبر اکرم (ص)	۷
اهمیت دادن به دستاوردهای	۴۸	تقویت ارگان‌های عقیدتی سیاسی	۸
نشر، ترویج قرآن کریم	۴۹	قوی‌تر، کردن هسته مرکزی هنر اصیل اسلامی	۹
برپایی اعیاد معنوی	۵۰	تقویت معنویت و اصلاح امور زندگی	۱۰
اهمیت دادن به ورزش	۵۱	حضور جوان‌های مؤمن	۱۱
محیط‌های ورزشی را معنوی کردن	۵۲	حرکت پشت سر مسئولان	۱۲
خودسازی معنوی جوانان	۵۳	اتکا به خدا	۱۳
حفظ رابطه جوانان با خدا	۵۴	همگانی شدن امر به معروف و نهی از منکر	۱۴
اهمیت دادن به حجاب	۵۵	مساجد به‌عنوان پایگاه‌های معنویت	۱۵
جهاد در راه خدا	۵۶	حرکت در پرتو رهنمودهای امام خمینی (ره)	۱۶
اهمیت دادن به ماه‌های رجب و شعبان	۵۷	وحدت کلمه	۱۷
توجه به پیام انبیاء (ص)	۵۸	درس معنویت از عید غدیر	۱۸
اهمیت دادن به دعا	۵۹	ایران پرچم‌دار معنویت اسلام	۱۹

۲۰	حفظ معنویت اسلامی در کشور	۶۰	برپایی عید نوروز در مکان‌های متبرک
۲۱	حفظ پیوند میان مردم و روحانیت	۶۱	ترویج فرهنگ غنی و ارزش‌های اصیل اسلامی
۲۲	فداکاری	۶۲	ایمان به خدا
۲۳	پاسداری از مجاهدت شهدا	۶۳	توجه به مداحی و ستایشگری ائمه (ع)
۲۴	پررنگ شدن نقش روحانیون	۶۴	اهمیت دادن به نقش بسیار بزرگ بسیج
۲۵	پرهیز از کم‌رنگ شدن معنویت	۶۵	دانش را در کنار دین و معنویت
۲۶	الگوپردازی از امیرالمؤمنین علی (ع)	۶۶	ایمان به غیب
۲۷	رسیدن به مراحل بالای معنویت	۶۷	باور به معاد
۲۸	الگوپردازی از شهیدان	۶۸	دانش و فناوری و تحقیق معنوی
۲۹	اهمیت دادن به مراسم معنوی حج	۶۹	رفتارهای همراه بااخلاق
۳۰	افزایش توان معنوی ارتش	۷۰	تربیت دینی فرزندان
۳۱	اهمیت دادن به نماز	۷۱	عدالت
۳۲	توجه به معنویت توأم با مادیت	۷۲	حاکم شدن انذار بر دل
۳۳	تهذیب نفس	۷۳	تأمل، تدبیر، بصیرت معارف دینی.
۳۴	یاد معنویت	۷۴	قدر دانستن اعتکاف
۳۵	هوشیاری معنوی در برابر دشمنان	۷۵	پرهیز شاعران از افراط و تفریط
۳۶	تقویت انجمن‌های اسلامی	۷۶	پرهیز از حب دنیا
۳۷	اهمیت آموزش معنوی	۷۷	تسلیم در برابر احکام الهی
۳۸	رشد معنویت و فضیلت اخلاقی	۷۸	ارتباط حوزه با دانشگاه
۳۹	دینی کردن دانشگاه‌ها	۷۹	تقویت حسن ظن به خدای متعال
۴۰	یادآوری خاطره عاشورا و محرم	۸۰	ارتباط و همکاری کارگر و کارفرما
۸۱	معرفتی بودن اشعار مداحان	۱۰۸	مطالعه روحانیون برای افزایش محتوای معنوی
۸۲	لذت بردن از خدمت و کار	۱۰۹	افزایش توجه قلبی در نماز
۸۳	ازدواج اسلامی	۱۱۰	ترویج نماز
۸۴	اهمیت دادن به زکات	۱۱۲	امانت‌داری
۸۵	پرهیز از گناه	۱۱۳	صدق در گفتار
۸۶	اهمیت دادن به نقش ائمه‌ی جمعه	۱۱۴	صفای باطنی
۸۷	تسلط بر نفس	۱۱۵	حس برادری
۸۸	هنر معنوی	۱۱۶	عمل جهادی
۸۹	احساس مسئولیت معنوی	۱۱۷	دانش آموختن معنوی
۹۰	کار را با اخلاص	۱۱۸	یاری به یکدیگر در فراگیری معنویت
۹۱	حضور در مسجد	۱۱۹	اهتمام به انفاق
۹۲	زیارت اماکن مذهبی	۱۲۰	پرهیز از دروغ
۹۳	توسل به اولیای الهی	۱۲۱	به‌کارگیری توانایی‌های نرم‌افزاری
۹۴	افطاری دادن	۱۲۲	اهمیت دادن به فریضه زکات
۹۵	تربیت زنان جامعه اسلامی	۱۲۳	اهمیت دادن به ازدواج و تشکیل خانواده
۹۶	مطالعه صحیفه سجادیه	۱۲۴	احیاء اعتقاد اسلامی
۹۷	مطالعه نهج‌البلاغه	۱۲۵	پایبندی به وظایف دینی و واجبات

همراه کردن ایمان با کردار	۱۲۶	غنیمت شمردن شب‌های قدر	۹۸
اهمیت دادن به روز عرفه	۱۲۷	اهمیت دادن به نقش حکومت اسلامی	۹۹
سازمان‌دهی ارتش بر پایه معنویت	۱۲۸	حوادث تلخ را به‌عنوان وسیله‌ای برای رشد معنوی	۱۰۰
ذکر و یاد خدا	۱۲۹	اهمیت دادن به کارهای هنری معنوی	۱۰۱
ترجیح فلاح و رستگاری اخروی	۱۳۰	اهمیت دادن به شهادت	۱۰۲
مفاهیم قرآنی در متون آموزشی	۱۳۱	توکل و اعتماد به خداوند	۱۰۳
توبه و امید به آمرزش الهی	۱۳۲	انضباط	۱۰۴
مرور آیات قیامت	۱۳۳	اخلاص و برای خدا کار کردن	۱۰۵
عبادت دانستن کار	۱۳۴	عبودیت در کارکنان	۱۰۶
		اهمیت دادن به دعای کمیل و دعای امام حسین (ع)	۱۰۷

برای تدوین راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش ج.ا.ا بر اساس بیانات معظم له قطعاً لازم است عوامل محیطی مؤثر بر این راهبردها استخراج شود. آنچه در جداول ذیل می‌آید نتیجه مطالعات اکتشافی است که در فحوای کلام معظم له صورت گرفته و عناوین عوامل محیطی در چهار دسته قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها جمع‌بندی گردیده است.

جدول ۳: قوت‌ها

ردیف	عنوان	ردیف	عنوان
۱	خانواده مستحکم	۲۱	فرهنگ بسیجی
۲	حضور فعال روحانیت	۲۲	مقبولیت در جامعه
۳	مساجد	۲۳	ایمان به امام زمان (عج)
۴	نمازهای جماعت	۲۴	زمینه خدمتگزاری به مردم
۵	مراسم عزاداری سالار شهیدان	۲۵	تلاش و کوشش
۶	تشریفات نظامی	۲۶	وجود جانبازان
۷	مسئولین با محوریت اسلامی	۲۷	نیروهای جوان
۸	واحد‌های عقیدتی سیاسی	۲۸	دستورات اسلام
۹	کم بوده انسان‌های خودخواهانه	۲۹	دین‌مداری نسل جوان
۱۰	وجود اینار گران و خانواده شهدا	۳۰	نماز
۱۱	دانشگاه‌ها	۳۱	پشتیبانی مردمی
۱۲	تجربه	۳۲	آموزش در ارتش
۱۳	وصیت‌نامه شهدا	۳۳	ورزش
۱۴	جنگ و جهاد در راه خدا	۳۴	برنامه‌های مدون کوتاه‌مدت و ...
۱۵	عدالت اجتماعی در سازمان	۳۵	شخصیت مالک اشتر
۱۶	علم محوری	۳۶	فرهنگ جهادی در سازمان

عقلانیت، عدالت و معنویت	۳۷	گردهمایی های اسلامی	۱۷
ایمان، توکل و حسن ظن به خدا	۳۸	وحدت و برادری	۱۸
استاید باایمان	۳۹	برنامه های سازمان در جنبه های معنوی	۱۹
		فلسفه حرکت امام حسین (ع)	۲۰

جدول ۴: ضعف ها

عنوان	ردیف	عنوان	ردیف
حب پست و مقام	۱۰	اعتماد به مواد مخدر	۱
تکبر و غرور	۱۱	شرب خمر	۲
عدم اولویت اعزام حج برای جوانان	۱۲	تشریفات در زندگی شخصی مسئولین	۳
مشکلات جوانان	۱۳	فقدان مرکز و مرجع مقبول و آگاه و نافذالکلمه در امر مساجد	۴
اختلاف طبقاتی	۱۴	فقدان معرفی صحیح شخصیت رسول اکرم (ص)	۵
عمل بر مبنای نتیجه به جای تکلیف	۱۵	افکار انحرافی	۶
امکانات بی حساب فرزندان برخی مسئولین	۱۶	توجه نکردن به زندگی مادی کارکنان در کنار معنویت	۷
دنیاطلبی برخی روحانیون	۱۷	فاصله افتادن بین فرزندان و والدین	۸
		تبعیض قائل شدن	۹

جدول ۵: فرصت ها

عنوان	ردیف	عنوان	ردیف
امید در جامعه	۳۲	بهره مندی از ظرفیت مردم	۱
حجاب	۳۳	پایه گذاری هسته های هنر اسلامی	۲
زن سالم در جامعه	۳۴	فروپاشی نظام های کمونیستی	۳
دعا در درگاه خداوند	۳۵	حاکمیت نظام های متکی به مردم	۴
استقلال از دنیای شرق و غرب	۳۶	اجرای عدالت اجتماعی	۵
اتحاد ملی	۳۷	حرکت مردم پشت سر مسئولان	۶
تبلیغ معنویت در کشورهای دیگر	۳۸	نماز جمعه و ائمه جمعه	۷
قداست اهداف ج.ا.ایران	۳۹	گرایش فطری بشر بر معنویت	۸
پاسخگو نبودن دنیای مادی	۴۰	پافشاری در خط اسلام	۹
تفاوت دنیای مادی و معنوی	۴۱	مراسم حج	۱۰
وجود منجی عالم بشریت	۴۲	همگامی روحانیت با انقلاب	۱۱
برائت از مشرکین	۴۳	بسیج	۱۲
تسلیم مطلق در برابر خداوند	۴۴	بیداری جوامع بشری	۱۳
نگاه اسلام به زن	۴۵	محواره ی متفکران و علما	۱۴
حاکمیت جمهوری اسلامی	۴۶	اتخاذ مواضع مشترک علما	۱۵
بیداری اسلامی در جهان	۴۷	افزایش شکوه و قدرت اسلام	۱۶

۱۷	بعث پیامبر و پیام مبعث	۴۸	مداحان اهل بیت
۱۸	حوزه علمیه	۴۹	مجدوبیت ج.ا.ایران در دنیا
۱۹	ماه رمضان	۵۰	سبک حکومت امیرالمؤمنین
۲۰	احکام و معارف و فلسفه اسلامی	۵۱	بارگاه ملکوتی امام رضا(ع)
۲۱	کار در نظام اسلامی	۵۲	شعارهای انقلاب
۲۲	فلسفه جهاد	۵۳	نصرت الهی
۲۳	توبه	۵۴	الگو بودن ج.ا.ایران برای مسلمانان
۲۴	نشر و ترویج قرآن کریم	۵۵	مردم‌سالاری دینی
۲۵	نماز اعیاد اسلامی به جماعت	۵۶	حکومت دینی
۲۶	ماه‌های رجب و شعبان	۵۷	اقتصاد اسلامی
۲۷	بعد سیاسی اسلام	۵۸	میادین بین‌المللی ورزشی
۲۸	تربیت دینی فرزندان	۵۹	تاریخ اسلام
۲۹	روز قدس	۶۰	ظرفیت فعالیت‌های هنری
۳۰	انتخابات در نظام اسلامی	۶۱	وعده‌های الهی
۳۱	اعتکاف		

جدول ۶: تهدیدها

ردیف	عنوان	ردیف	عنوان
۱	جرم شناخته شدن دین در برخی کشورها	۲۷	زبور و عیش و شیرینی دنیا
۲	فراگرفتن کفر و استکبار در دنیای مادی	۲۸	ضعف‌های خود را ندیدن
۳	مسئله‌ی قومیت‌ها و فرقه‌های اسلامی	۲۹	مغرور شدن به اندک معنویت
۴	اسلام آمریکایی	۳۰	توقع اقتصادی و سیاسی نامشروع
۵	تخریب شخصیت رسول اکرم(ص)	۳۱	بی‌اعتنائی به شعارهای انقلاب
۶	فرهنگ غرب	۳۲	آلودگی به گناه
۷	از بین بردن معنای حقیقی دین	۳۳	جدایی علم از اخلاق و دین
۸	افکار انحرافی	۳۴	موسیقی ابتدالی
۹	تبلیغات شدید جوامع استکباری	۳۵	جنبه‌های غیردینی جشن‌های ملی
۱۰	دشمنی دنیای مادی با معنویت	۳۶	تهاجم فرهنگی
۱۱	دشمنی همیشگی دنیای غرب	۳۷	عدم اتحاد مسلمانان
۱۲	افزایش فاصله‌ی میان ملت‌ها	۳۸	دور شدن جوانان از معنویت
۱۳	کم‌رنگ شدن معنویت در سطح جهان	۳۹	فقر در معیشت عمومی
۱۴	وسوسه‌ی شیطان و اغوای نفس اماره	۴۰	انزوای معنویت و اخلاق انسانی
۱۵	دنیاطلبی	۴۱	جدایی دین از سیاست
۱۶	فکر جمع‌آوری ثروت	۴۲	ضعف ایمان برخی مسئولین
۱۷	روحیه خودخواهی	۴۳	نفس انسان
۱۸	نظام بین‌المللی	۴۴	الگو قرار دادن غرب

۱۹	علم بدون بینش	۴۵	فعالیت تجاری در حج
۲۰	خارج کردن جنبه معنوی امور	۴۶	تفرقه بین شیعه و سنی
۲۱	شرک ورزیدن	۴۷	نتیجه گرا به جای تکلیف مدار بودن
۲۲	بزرگنمایی اشتباه خطاهای مسئولین	۴۸	سختگیری بر فرزندان و همسر
۲۳	جبهه مبارزه را داخلی قرار دادن	۴۹	رها کردن آزاد گذاشتن فرزندان و همسر
۲۴	دشمن را اشتباه پنداشتن	۵۰	دنیاطلبی برخی روحانیون در سطح کشور
۲۵	مبنا قرار دادن اصالت انسان در امور	۵۱	نو بودن تجربه حکومت اسلامی
۲۶	پشت کردن به معنویت	۵۲	عدم اتحاد جهان اسلام

روش شناسی

نوع تحقیق کاربردی و توسعه‌ای و روش آن توصیفی (زمینه‌ای-موردی) است. جامعه عمومی: کلیه بیانات، منویات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در طول سال‌های ۱۳۶۸ (زمان آغاز رهبری آن حضرت و فرماندهی معظم کل قوا) تاکنون و جامعه خبرگان: کلیه خبرگان در نیروهای مسلح دارای دست کم مدرک تحصیلی دکتری یا برابر بوده و حداقل پنج سال خدمت در مشاغل راهبردی می‌باشند. حجم نمونه از جامعه عمومی به صورت تمام شمار بهره‌برداری خواهد شد. درباره جامعه خبرگی تعداد ۲۰ نفر می‌باشند و روش نمونه‌گیری در بخش اول به صورت تمام شمار و در بخش دوم به صورت قضاوتی هدفمند صورت خواهد گرفت. روش و ابزارهای گردآوری اطلاعات: کتابخانه‌ای و میدانی به صورت مصاحبه و پرسشنامه. روایی و پایایی ابزارهای تحقیق

روایی: جهت آشکار ساختن روایی تحقیق از چند روش استفاده می‌شود: روایی تحقیق از دیدگاه ساختاری و روایی تحقیق از دیدگاه عوامل داخلی. پایایی: در این تحقیق محقق برای افزایش پایایی تحقیق اقدام به مستند نمودن اسناد و مدارک مورد استفاده برای تحلیل عوامل محیط مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت در آجا نموده است. کلیه داده‌ها در این بخش که به واقع پایگاه داده‌های اکتشافی و نظری تحقیق می‌باشد شناسنامه مشخصی را دارا می‌باشند. تجزیه تحلیل داده‌ها

هدف نهایی این پژوهش ارائه راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران است. از این رو برای انجام این

پژوهش نخست پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به محیط داخلی و محیط خارجی و استخراج نظرات کارشناسانه بر پایه الگوهای متفاوت لازم، در مرحله تدوین راهبرد الگوی تجزیه و تحلیل SWOT را با چارچوب تحلیلی زیر بکار گرفته می‌شود.

پس از ارسال پرسشنامه عوامل محیطی به جامعه خبرگان و دریافت نظر آنان وزن و رتبه عوامل محیطی با استفاده از روش AHP در بسته نرم‌افزاری SPSS محاسبه و به شرح زیر تنظیم گردید.

در ذیل جداول تحلیلی مربوط به پرسشنامه تحقیق آورده شده است. در این جداول عوامل داخلی و خارجی، شاخص‌ها، وزن مربوط به هر شاخص، نرمالیزه شده وزن، ضریب اهمیت و امتیاز موزون دیده می‌شوند. لازم به ذکر است از ضریب اهمیت به شکل زیر جهت جداسازی شاخص‌های قوت و ضعف و نیز فرصت و تهدید استفاده شد:

$$\text{شاخص جداکننده} = \frac{\text{Max-Min}}{2} + \text{Min}$$

با انجام محاسبه بر اساس فرمول بالا، میزان شاخص جداکننده قوت‌ها و ضعف‌ها برابر ۲.۸۹۲ و برای فرصت‌ها و تهدیدها برابر ۲.۶۲۸ می‌باشد. برای کمتر نمودن دامنه اختلاف امتیازات از نرمالیزه کردن وزن هر شاخص استفاده شده است که برای محاسبه آن وزن هر شاخص بر مجموع اوزان شاخص‌ها تقسیم شده است و در ادامه از ضرب نرمالیزه وزن هر شاخص در ضریب اهمیت، یک امتیاز موزون برای هر شاخص به دست آمده است.

در انتها به میزان آلفای کرونباخ این پرسشنامه محاسبه شد که مقدار آن برابر با ۰.۸۲ به دست آمد مجموع امتیاز قوت‌ها: ۱.۹۰۷ مجموع امتیاز ضعف‌ها: ۰.۹۸۵

مجموع امتیاز فرصت‌ها: ۱.۴۲۷ مجموع امتیاز تهدیدات: ۱.۲۰۱

با اجماع نظر خبرگان از بین کلیه شاخص‌های مندرج در عوامل محیطی آن دسته از شاخص‌هایی که در گروه خود نمره امتیاز موزون آنان پایین‌تر از حد میانگین بوده است در این مرحله حذف و تحلیل عوامل محیطی برای سایر شاخص‌ها به شرح زیر ادامه می‌یابد

میانگین قوت‌ها: ۰.۰۴۹ میانگین ضعف‌ها: ۰.۰۵۸

میانگین فرصت‌ها: ۰.۰۲۳ میانگین تهدیدات: ۰.۰۲۴

با این شرح و حذف عوامل محیطی که امتیاز موزون آنان پایین‌تر از حد محاسبه شده بوده است تعداد ۱۵ نقطه قوت، ۷ نقطه ضعف، ۲۲ فرصت و ۱۹ تهدید مؤثر در راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران در دستگاه تحلیل قرار خواهد گرفت جداول زیر برخی عناوین و وزن و اهمیت عوامل محیطی مزبور را نشان می‌دهد.

جدول ۷: ارزیابی عوامل داخلی (IF) پالایش شده نهایی

عوامل خارجی	شاخص	وزن متوسط	نرمالیزه شده وزن	ضریب اهمیت	امتیاز موزون
S1	وجود خانواده مستحکم حضور فعال روحانیت در	۶	۰.۰۴۲	۳	۰.۱۲۶
S2	پیش قراول همه امور و قشرها	۷	۰.۰۴۹	۳	۰.۱۴۷
S3	مساجد	۹	۰.۰۶۳	۴	۰.۲۵۲
...	.....	.....	.....	.....	.....
W6	تبعیض قائل شدن	۶	۰.۰۴۲	۳	۰.۱۲۶
W7	حب پست و مقام	۶	۰.۰۴۲	۴	۰.۱۶۸
	جمع	۱۴۳	۱		۳.۳۹۲

جدول ۸ ارزیابی عوامل خارجی (EF) پالایش شده نهایی

عوامل خارجی	شاخص	وزن متوسط	نرمالیزه شده وزن	ضریب اهمیت	امتیاز موزون
O1	اجرای عدالت اجتماعی حرکت کردن مردم پشت	۵.۰	۰.۰۲۰۳	۳.۰	۰.۰۶۱
O2	سر مسئولان کشور، با وحدت کلمه و فداکاری	۶.۰	۰.۰۲۴۴	۳.۰	۰.۰۷۳
O3	نماز جمعه و ائمه جمعه	۵.۰	۰.۰۲۰۳	۲.۰	۰.۰۴۱
.....	.....	.....	.....	.....	.....
T18	تهاجم فرهنگی	۷.۰	۰.۰۲۸۵	۴.۰	۰.۱۱۴
T19	دور شدن جوانان از معنویت	۴.۰	۰.۰۱۶۳	۴.۰	۰.۰۶۵
	جمع	۲۴۶	۱.۰۰۰۰		۳.۰۳۷

مجموع قوت‌ها (نهایی): ۲.۳۴۳ مجموع ضعف‌ها (نهایی): ۱.۰۴۹

مجموع فرصت‌ها (نهایی): ۱.۶۸۳ مجموع تهدیدات (نهایی): ۱.۳۵۴

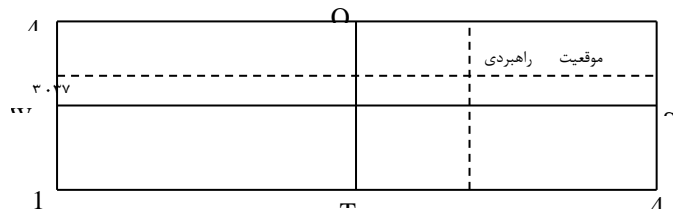
برای تعیین رابطه بین هر یک از عوامل محیطی با یکدیگر (مقایسه زوجی عوامل)، پنل خبرگی تشکیل و ارتباط یا عدم ارتباط عوامل به صورت ماتریس به شور گذارده شد. نتیجه این پنل خبرگی جدول زیر با عنوان ماتریس تجزیه و تحلیل SWOT بود که به اجماع نظر خبرگان پنل رسید. در این جدول عدد ۱ به منزله وجود رابطه و عدد صفر به منزله عدم رابطه عوامل با یکدیگر می‌باشد.

جدول ۹ ماتریس رابطه بین عوامل محیطی SWOT

عوامل	S1	S2	S3	W5	W6	W7
O1	1	1	0	....	1	0
O2	0	1	1	....	1	0
O3	1	1	1	....	0	0
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
T17	0	0	1	....	0	0
T18	1	0	1	....	0	0
T19	1	1	1	....	0	1

تعیین نقطه راهبردی موجود سازمان (SPACE) بر اساس نمره امتیاز عوامل داخلی و خارجی

جمع امتیاز عوامل داخلی: ۳.۳۹۲ جمع امتیاز عوامل خارجی: ۳.۰۳۷

شکل ۱ تعیین موقعیت راهبردی سازمان (SPACE)

پس از تعیین موقعیت مکانی راهبردی سازمان از ارتباط عوامل محیطی در بخش‌های مختلف جدول ترکیب عوامل مؤثر به شرح جدول ۱۱-۴ برای تعداد نمونه ارائه می‌گردد:

جدول ۱۰: شرح راهبردها بر اساس ترکیب عوامل محیطی (شناسه‌ها)

ردیف	شناسه راهبرد	شرح ترکیب شناسه عوامل محیطی مؤثر
۱	(SO)1	s1o1+s1o3+s1o4+s1o10+s1o11+s1o14+s1o16+s1o17+s1o20+s1o21
۲	(SO)2	s2o1+s2o2+s2o3+s2o4+s2o5+s2o6+s2o7+s2o9+s2o10+s2o11+s2o13+s2o14+s2o15+s2o17+s2o18+s2o19+s2o21+s2o22
.....	.....	.....
۲۵	(ST)11	S11T5+S11T6+S11T9+S11T10+S11T12+S11T14+S11T18+S11T19
۲۶	(WT)3	W3T1+W3T2+W3T3+W3T4+W3T5+W3T6+W3T7+W3T8+W3T10+W3T11+W3T12+W3T13+W3T16+W3T17+W3T18+W3T19
۲۷	(WT)7	W7T1+W7T2+W7T4+W7T5+W7T6+W7T7+W7T8+W7T10+W7T12+W7T13+W7T15

از ترکیب عوامل محیطی مؤثر در راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران و با تشکیل پنل خبرگی برای هر بخش بیانیه راهبردی به شرح جداول ۱۲-۴، ۱۳-۴، ۱۴-۴ و ۱۵-۴ تدوین و ارائه شد.

جدول شماره ۱: بیانیه راهبردهای فضای SO (تهاجمی)

ردیف	شناسه	بیانیه راهبرد
۱	so1	تقویت و توسعه استحکام پایه‌های معنوی خانواده‌های کارکنان نظامی و ارتقاء امید در آنان از طریق ترویج فرهنگ انس با قرآن، آشنایی با احکام و معارف فلسفه اسلامی با استفاده از فرصت‌های زمانی ویژه مانند ماه مبارک رمضان و همچنین برگزاری مراسم ادعیه.
۲	so2	توسعه حضور فعال روحانیت در پیش‌قراولی امور معنوی برای ارتقاء گرایش فطری کارکنان بر محور معنویت و بیداری جامعه سرمایه‌های انسانی و تبیین ابعاد سیاسی و فقهی حکومت و ارزش‌های اسلامی و ترغیب منابع انسانی به گرایش‌های معنوی و بسیج منابع به گرایش‌های مزبور با استفاده از فرصت‌های پیش‌بینی‌شده در برنامه‌های سازمانی برای ارتباط روحانیت با آحاد جامعه نظامی.
.....	.....	.....
۲۶	WT3	رفع شبهات در احکام و معارف اسلامی و شفاف‌سازی معنای حقیقی دین و ایجاد بصیرت در سرمایه‌های انسانی و آشنایی آنان با تاریخ دشمنی دنیای مادی با معنویت و آگاهی از اثرات و تبعات کم‌رنگ شدن معنویت و دنیاطلبی و علم بدون بینش در سطح جهان با تشکیل کلاس‌های آگاه‌سازی امنیتی، مکتبی و تربیتی در برنامه‌های سازمانی برای افزایش بینش معنوی و به حداقل رساندن نفوذ افکار انحرافی
۲۷	WT7	معرفی الگوهای مطلوب و حقیقی دین مبین اسلام برای کارگزاران سازمان و بدنه سرمایه‌های انسانی در زیور قرار دادن معنویت در شئون و کرامت انسانی در سازمان با آگاه‌سازی کارکنان از نتایج ورود به وسوسه‌های شیطان و اغوای نفس اماره در مصادیق موجود و نمایش چهره واقعی دین از طریق آموزش و تربیت اسلامی سرمایه‌های انسانی سازمان برای جلوگیری و کنترل حب پست و مقام

تشکیل ماتریس QSPM

به‌منظور دستیابی به اولویت راهبردهای استخراج‌شده نسبت به یکدیگر ماتریس QSPM تنظیم و پس از اخذ نمرات جامعه خبرگان برای دریافت نظرات آنان در خصوص نمره جذابیت هر یک از عوامل محیطی در راهبردهای تدوین‌شده جمع‌آوری و پس از محاسبه

میانگین نمرات برابر روش دیود در وزن هر مؤلفه ضرب و امتیاز موزون محاسبه می‌گردد که مقادیر یادشده در جداول ۱۶-۴ تا ۳۱-۴ درج و جمع امتیاز موزون هر راهبرد محاسبه و در جدول ۳۲-۴ ارائه شده است.

جدول ۱۲: QSPM جذابیت قوت‌ها در راهبردهای فضای SO

عامل	وزن	(SO)1		(SO)2		(SO)3		.....		(WT)3		(WT)7	
		نمره جذابیت	امتیاز موزون جذابیت	نمره جذابیت	امتیاز موزون جذابیت	نمره جذابیت	امتیاز موزون جذابیت	.....	.....	نمره و جمع	امتیاز موزون جذابیت	نمره و جمع	امتیاز موزون جذابیت
S1	۰.۴۲	۴	۰.۱۷	۱	۰.۰۴	۲	۰.۰۸	.....	.....	۳	۰.۱۳	۱	۰.۰۴
S2	۰.۴۹	۳	۰.۱۵	۴	۰.۲۰	۴	۰.۲۰	.....	.....	۳	۰.۱۵	۱	۰.۱۰
S3	۰.۶۳	۳	۰.۱۹	۴	۰.۲۵	۴	۰.۲۵	.....	.....	۳	۰.۱۹	۱	۰.۰۶
...	...	...	...	...	...	...	...	.....	.....	.....	.....	.....	.....
T17	۰.۲۴	۲	۰.۰۵	۳	۰.۰۷	۲	۰.۰۵	.....	.....	۲	۰.۱۰	۱	۰.۰۵
T18	۰.۲۸	۴	۰.۱۱	۳	۰.۰۹	۴	۰.۱۱	.....	.....	۱	۰.۰۴	۱	۰.۰۸
T19	۰.۱۶	۳	۰.۰۵	۳	۰.۰۵	۴	۰.۰۷	.....	.....	۱	۰.۰۴	۴	۰.۱۷

جدول ۱۳: مجموع امتیاز موزون جذابیت و رتبه در راهبردهای مستخرجه

ردیف	راهبرد	جذابیت عامل قوت	جذابیت عامل ضعف	جذابیت عامل فرصت	جذابیت عامل تهدید	جمع	رتبه
۱	SO1	۱.۸۸	۰.۹۳	۱.۱۹	۱.۲۸	۵.۲۷۸۷	۳
۲	SO2	۱.۹۴	۰.۶۲	۱.۲۷	۱.۰۸	۴.۹۰۹۰	۵
۳	SO3	۱.۸۶	۰.۴۴	۱.۴۹	۰.۸۹	۴.۶۸۲۸	۱۳
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
۲۵	ST11	۱.۶۷	۰.۷۰	۱.۴۱	۱.۰۱	۴.۷۸۹۳	۸
۲۶	WT3	۱.۷۲	۰.۶۲	۱.۱۶	۱.۲۴	۴.۷۳۷۰	۱۰
۲۷	WT7	۱.۲۶	۰.۷۸	۰.۹۹	۱.۱۷	۴.۲۰۰۵	۲۳

یافته‌ها

ارتش جمهوری اسلامی ایران برای نو شوندگی و بالندگی و تعالی سازمانی خود نیاز دارد در عرصه‌های مختلف راهبردها و برنامه‌های کلان خود را تهیه و مورد کاربست قرار دهد. یکی از مهم‌ترین این عرصه‌ها، حوزه معنویت می‌باشد که برابر توصیه‌ها و رهنمودها و فرامین فرماندهی معظم کل قوا بر سایر حوزه‌ها ارجحیت داشته و در کلام ایشان نیروی معنوی و قدرت روحی مهم‌تر از سلاح برشمرده شده است. موضوع معنویت و امور معنوی برای تمام آحاد جامعه اسلامی مهم است و برای نیروهای مسلح اسلامی به‌طریق‌اولی از اهمیت ویژه‌ای

برخوردار می‌باشد. به لحاظ این اهمیت گروه پژوهشی بر آن شد تا با مطالعات اکتشافی و مذاقه در بیانات، تدابیر، آراء و اندیشه‌های فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای عزیز (مدظله‌العالی) ضمن استخراج انتظارات معظم له در حوزه ارتقای معنویت از بطن کلام ایشان عوامل محیطی مؤثر در این حوزه در آجا را شناسایی کرده و با یک روش علمی نسبت به تدوین راهبردهای ارتقای معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران اقدام نماید. به این منظور چارچوب کلی طرح بر مبنای سؤالات مطروحه مقاله استوار شد:

سؤال اول: مطالبات و انتظارات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از ارتش معنویت محور چیست؟

از مجموع مطالعات انجام‌شده در بیانات و تدابیر و فرامین فرماندهی معظم کل قوا که از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲ جستجو گردیده است مهم‌ترین انتظارات معظم له در حوزه ارتقای معنویت در جدول ۱ تنظیم‌شده در انتهای بخش مبانی آمده است.

سؤال دوم: مهم‌ترین عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟

از مجموع مطالعات انجام‌شده در بیانات و تدابیر و فرامین فرماندهی معظم کل قوا که از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲ جستجو گردیده است مهم‌ترین عوامل محیطی داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از طرح در جلسات خبرگی و اولویت‌دهی به عوامل و حذف عواملی که وزن آنان پایین‌تر از میانگین محاسبه‌شده بوده در جدول ۲-۵ و ۳-۵ گردآوری شده است.

جدول ۱۴: اهم عوامل فرصت مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران

استخراجی از متن بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)

ردیف	عامل	ردیف	عامل
۱	وجود خانواده مستحکم	۹	وجود ایثارگران و خانواده شهدا
۲	حضور فعال روحانیت در پیش‌قراول همه امور و قشرها	۱۰	دانشگاه‌ها
۳	مساجد	۱۱	فرهنگ بسیجی
۴	نمازهای جماعت	۱۲	ایمان به امام زمان (عج)
۵	مراسم عزاداری سالار شهیدان حسین ابن علی (ع)	۱۳	دستورات اسلام
۶	تشریفات نظامی	۱۴	نماز
۷	انتخاب مسئولین و کارگزاران نظام با محوریت اسلامی بودن	۱۵	ایمان، توکل و حسن ظن به خدا
۸	واحدهای عقیدتی سیاسی		

جدول ۱۵: اهم عوامل تهدید مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران استخراجی از متن بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)

ردیف	عامل	ردیف	عامل
۱	اعتیاد به مواد مخدر	۵	فاصله افتادن بین فرزندان و والدین
۲	تشریفات در زندگی شخصی مسئولین	۶	تبعیض قائل شدن
۳	افکار انحرافی	۷	حب پست و مقام
۴	توجه نکردن به زندگی مادی کارکنان در کنار معنویت		

سؤال سوم: مهم‌ترین عوامل خارجی (فرصت و تهدید) مؤثر بر راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟

از مجموع مطالعات انجام‌شده در بیانات و تدابیر و فرامین فرماندهی معظم کل قوا که از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲ جستجو گردیده است مهم‌ترین عوامل محیطی خارجی (فرصت‌ها و تهدیدات) مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران پس از طرح در جلسات خبرگی و اولویت‌دهی به عوامل و حذف عواملی که وزن آنان پایین‌تر از میانگین محاسبه‌شده بوده در جدول ۴-۵ و ۵-۵ گردآوری شده است.

جدول ۱۶: اهم عوامل فرصت مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران استخراجی از متن بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)

ردیف	عامل	ردیف	عامل
۱	اجرای عدالت اجتماعی	۱۲	کار در نظام اسلامی
۲	حرکت کردن مردم پشت سر مسئولان کشور، با وحدت کلمه و فداکاری	۱۳	فلسفه جهاد
۳	نماز جمعه و ائمه جمعه	۱۴	نشر و ترویج قرآن کریم
۴	گرایش فطری بشر بر معنویت	۱۵	بعد سیاسی اسلام
۵	پافشاری ایران اسلامی در خط اسلام	۱۶	امید در جامعه
۶	بسیج	۱۷	دعا در درگاه خداوند
۷	بیداری جوامع بشری	۱۸	اتحاد ملی
۸	بعثت پیامبر و پیام مبعث	۱۹	قداست اهداف ج.ا.ایران
۹	حوزه علمیه	۲۰	پاسخگو نبودن دنیای مادی به نیازهای انسان
۱۰	ماه رمضان	۲۱	تفاوت دنیای مادی و معنوی
۱۱	احکام و معارف و فلسفه اسلامی	۲۲	تسلیم مطلق در برابر خداوند

جدول ۱۷: اهم عوامل تهدید مؤثر بر راهبردهای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران استخراجی از متن بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)

ردیف	عامل	ردیف	عامل
۱	اسلام آمریکایی	۱۱	دشمن را اشتباه پنداشتن
۲	از بین بردن معنای حقیقی دین با حفظ ظاهر دین	۱۲	مینا قرار دادن اصالت انسان در امور
۳	تبلیغات شدید جوامع استکباری علیه ج.ا.ایران	۱۳	پشت کردن به معنویت
۴	دشمنی دنیای مادی با معنویت	۱۴	زیور و عیش و شیرینی دنیا
۵	کم رنگ شدن معنویت در سطح جهان	۱۵	ضعف های خود را ندیدن
۶	وسوسه شیطان و اغوای نفس اماره	۱۶	آلودگی به گناه
۷	دنیاطلبی	۱۷	جدایی علم از اخلاق و دین
۸	فکر جمع آوری ثروت و به شهوت های دنیا افتادن	۱۸	تهاجم فرهنگی
۹	روحیه خودخواهی	۱۹	دور شدن جوانان از معنویت
۱۰	علم بدون بینش		

سؤال چهارم: راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه های حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

بر اساس عوامل محیطی مستخرجه و به روش SWOT پس از کشف ارتباط بین عوامل مؤثر تعداد ۲۷ راهبرد برای ارتقاء معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران به شرح زیر می باشد.

- so1 ۱ تقویت و توسعه استحکام پایه های معنوی خانواده های کارکنان نظامی و ارتقاء امید در آنان از طریق ترویج فرهنگ انس با قرآن، آشنایی با احکام و معارف فلسفه اسلامی با استفاده از فرصت های زمانی ویژه مانند ماه مبارک رمضان و همچنین برگزاری مراسم ادعیه.
- so2 ۲ توسعه حضور فعال روحانیت در پیش قراولی امور معنوی برای ارتقاء گرایش فطری کارکنان بر محور معنویت و بیداری جامعه سرمایه های انسانی و تبیین ابعاد سیاسی و فقهی حکومت و ارزش های اسلامی و ترغیب منابع انسانی به گرایش های معنوی و بسیج منابع به گرایش های مزبور با استفاده از فرصت های پیش بینی شده در برنامه های سازمانی برای ارتباط روحانیت با آحاد جامعه نظامی.
- so3 ۳ توسعه کمی و کیفی مساجد موجود در سطح یگان های اجا به عنوان پایگاه های مهم معنوی و ارتباط با خدا و آشنایی با معارف و احکام و ابعاد سیاسی و حکومتی اسلام در جهت ارتقاء بصرت و بیداری کارکنان و نیز بسیج منابع و وحدت و همدلی سرمایه های انسانی سازمان
- so4 ۴ توجه حداکثری به فریضه نمازهای جماعت در اماکن نظامی آجا به منظور ایجاد اتحاد و همدلی سرمایه های انسانی و ارتباط بیشتر کارکنان با خدا و قران و احکام و معارف اسلامی
- so5 ۵ گسترش و توسعه کمی و کیفی مراسم های عزاداری سالار شهیدان حسین بن

- علی (ع) برای ارتقاء روح شهادت‌طلبی و افکار معنوی در سرمایه‌های انسانی سازمان
 6 so7 نهادینه‌سازی نظام انتصاب مسئولین و مدیران ارشد سازمان با محوریت اسلامی
 بودن و منصف بودن به رفتار و اخلاق منبعث از احکام و معارف و فلسفه دین مبین
 اسلام و دل دادن به کار در نظام اسلامی و معتقد به اهداف و ارزش‌های انقلاب و
 نظام اسلامی
- 7 so8 بهره‌برداری حداکثری از کلیه توان‌های بالقوه و بالفعل واحدهای عقیدتی سیاسی
 در سطوح مختلف سازمانی برای ارتقاء فرهنگ قرآنی و تبیین فلسفه سیاسی و
 جهادی اسلام و ارتقاء گرایش فطری کارکنان بر معنویت و ایجاد بستر عقیدتی در
 سرمایه‌های انسانی با رویکرد توکل به خدا و معنویت محوری
- 8 so9 حمایت حداکثری از سرمایه‌های معنوی وجود ایثارگران و خانواده معزز شهدا برای
 تعلق سرمایه‌های انسانی به پایداری در خط اسلام و فلسفه جهاد در نظام اسلامی و
 پاسداشت اهداف و ارزش‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و گسترش
 فرهنگ ایثار و فداکاری
- 9 so10 تقویت و توانمندسازی حداکثری کیفی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و علمی ارتش
 جمهوری اسلامی ایران در جهت تولید و مدیریت علم و دانش مبتنی بر فرهنگ
 قرآنی و ارزش‌های نظام اسلامی و ارتقاء بصیرت دانشی، بینشی و عملکردی اسلامی
 کارکنان سازمانی
- 10 so11 بسط و ترویج فرهنگ غنی و ناب بسیجی در سازمان با استفاده از کار ویژه‌های
 ابعاد فرهنگی و سیاسی فلسفه جهاد اسلامی ملهم از اهداف و ارزش‌های حسنه
 اسلام عزیز و ارتقاء روحیه معنویت‌گرایی و فداکاری در سرمایه‌های انسانی سازمان
- 11 so12 ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ مهدویت با زدودن افکار انحرافی فعال نمودن
 گرایش‌های فطری سرمایه‌های انسانی بر معنویت و فلسفه تشیع برای ارتقاء امید در
 سازمان و افزایش اتحاد درونی و ارتقاء بیداری و ایثارگری و فداکاری
- 12 so13 گسترش و نهادینه‌سازی دستورات کامل و غنی دین مبین اسلام در سازمان با
 استفاده از فرصت‌های درون‌سازمانی نظیر برگزاری مراسم نمازهای جماعت و ماه
 مبارک رمضان و آشنایی سرمایه‌های انسانی با احکام و معارف و فلسفه جهاد
 اسلامی و ارتقاء روح معنوی و فطرت الهی و پاک موجود در سرمایه‌های انسانی
- 13 so14 بسط فراگیر فریضه نماز و نهادینه‌سازی فرهنگ اقامه جماعت برای ارتقاء امید و
 تعلق سرمایه‌های انسانی بر توکل به خداوند و ایجاد زمینه وحدت و همدلی و
 زدودن آفات و رفتارهای ناشایست در بدنه کارکنان آجا
- 14 so15 تعمیق ایمان، توکل و حسن ظن به خدا از طریق ترویج و انتقال صحیح احکام و
 معارف فلسفه اسلامی با تعامل مستمر با حوزه‌های علمیه و دیگر نهادهای دینی و
 فرهنگی جامعه جهت ایجاد پیکره متحد و بیدار در بدنه کارکنان
- 15 wo1 کنترل و زدودن برنامه‌ریزی‌شده اعتماد به مواد مخدر از طریق ارتقاء روح
 معنویت‌گرایی و ایجاد امید در سرمایه‌های انسانی با استفاده از پتانسیل‌های تربیتی
 و آموزشی موجود در سازمان

- ۱۶ wo2 فرهنگ‌سازی سبک مطلوب زندگی معنوی با الگوگیری از سنت رسول اکرم اسلام(ص) و ائمه اطهار و رهبران نظام اسلامی به‌منظور کاهش اشرافی‌گری در زندگی شخصی مسئولین ارشد سازمان و افزایش اعتماد سرمایه‌های انسانی و بسط و گسترش عدالت اجتماعی در سازمان و پاسداشت ارزش‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران
- ۱۷ wo3 کنترل و مهار ترویج افکار انحرافی در بدنه سرمایه‌های انسانی از طریق افزایش دانش و آگاهی سازمان به احکام و معارف و فلسفه اسلامی و ارتقاء بصیرت و بیداری افکار و تعمیق در پیام‌های فردی و اجتماعی قرآن کریم و افزایش گرایش فطری کارکنان بر پایه معنویت با استفاده از فرصت‌های تربیتی موجود در برنامه‌های سازمانی نظیر کلاس‌های معارف، آگاه‌سازی‌های مکتبی و نمازهای جماعت
- ۱۸ wo5 مراقبت و پایش ارتباط بین فرزندان و والدین در خانواده‌های نظامی از طریق برگزاری کلاس‌های ترویج احکام و معارف اسلامی به‌ویژه در ماه مبارک رمضان و ارتقاء روحیه معنویت‌گرایی در فرزندان و نیز گسترش فرهنگ بسیجی در خانواده‌های کارکنان نظامی برای دوری از زخارف دنیا و به دام افتادن در کید و مکر دشمنان و ترویج کنندگان مفاسد و افکار انحرافی
- ۱۹ wo6 تقویت و نهادینه‌سازی فرهنگ عدالت اجتماعی در کلیه شئون مدیریتی و رفتاری آجا منبعت از اهداف، آرمان‌ها و ارزش‌های نظام اسلامی و پرهیز از تبعیض در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌های سازمانی برای ایجاد وحدت و همدلی و ارتقاء نیروهای معنوی در سرمایه‌های انسانی با استفاده از تعالیم غنی دین مبین اسلام در حوزه‌های اخلاق، احکام، معارف و فلسفه اسلامی
- ۲۰ ST1 ارج‌گذاری و ایجاد مشوق‌های هوشمندانه برای حفظ استحکام خانواده‌های نظامی و دور نمودن آنان از نفوذ وسوسه و اغوای افکار شیطانی و شهوت‌های دنیا طلبانه و خنثی نمودن تبلیغات جوامع استکباری و منادیان اسلام آمریکایی و جلوگیری از کم‌رنگ شدن معنویت و گرایش به زیور و عیش دنیا و آلودگی به گناه و تهاجم فرهنگی از طریق تدوین برنامه‌های غنی و مستمر سازمانی در جهت تربیت و وفای و همدلی خانواده‌های کارکنان نظامی
- ۲۱ ST2 حمایت و سامان‌دهی حضور فعال روحانیون به‌منظور جلوگیری از نفوذ اسلام آمریکایی و تبلیغات و تهاجم فرهنگی دشمنان و از بین بردن معنای حقیقی دین با حفظ ظواهر و مبارزه فرهنگی با وسوسه‌های شیطانی و رویکردهای مادی‌گرایی و ترویج افکار اومانستی و سکولاریسمی با استفاده از ظرفیت‌های موجود سازمانی
- ۲۲ ST3 سامان‌دهی، تقویت و حمایت از کارکردهای مساجد در پادگان‌ها و کوی‌های سازمانی و دیگر امکان نظامی برای ارتقاء رویکردهای معنوی به‌منظور زدودن دنیاگرایی و کبر و جلوگیری از نفوذ اسلام آمریکایی به‌جای اسلام ناب محمدی(ص) و عقیم نمودن اهداف دشمنان در تهاجم فرهنگی
- ۲۳ ST5 فرهنگ‌سازی روحیه ایثار و شهادت‌طلبی برای تبیین دشمنی دنیای مادی با

- معنویت و از بین بردن معنای حقیقی دین و ارتقای گرایش آحاد جامعه سرمایه‌های انسانی به‌ویژه جوانان به معنویت و پرهیز از دنیاطلبی با استفاده از مراسم عزاداری سالار شهیدان حسین بن علی(ع)
- ST10 ۲۴ پاسداشت وجود علم همراه با بینش و اخلاق و بصیرت اسلامی برای کنترل تهاجم فرهنگی و جلوگیری از دور شدن جوانان از معنویت در حوزه علوم و معارف از طریق حمایت و تقویت دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی موجود در سازمان
- ST11 ۲۵ ارج‌گذاری به معنویت در برنامه‌های سازمانی برای پرهیز از زنااتل شیطانی و حس خودخواهی و مینا قرار دادن اصالت انسان در امور و خنثی کردن اهداف تهاجم فرهنگی از طریق حمایت همه‌جانبه از فرهنگ بسیجی در سرمایه‌های انسانی سازمان
- WT3 ۲۶ رفع شبهات در احکام و معارف اسلامی و شفاف‌سازی معنای حقیقی دین و ایجاد بصیرت در سرمایه‌های انسانی و آشنایی آنان با تاریخ دشمنی دنیای مادی با معنویت و آگاهی از اثرات و تبعات کم‌رنگ شدن معنویت و دنیاطلبی و علم بدون بینش در سطح جهان با مهار با تشکیل کلاس‌های آگاه‌سازی امنیتی، مکتبی و تربیتی در برنامه‌های سازمانی برای افزایش بینش معنوی و به حداقل رساندن نفوذ افکار انحرافی
- WT7 ۲۷ معرفی الگوهای مطلوب و حقیقی دین مبین اسلام برای کارگزاران سازمان و بدنه سرمایه‌های انسانی در زیور قرار دادن معنویت در شئون و اصالت انسانی سازمان با آگاه‌سازی کارکنان از نتایج ورود به وسوسه‌های شیطان و اغوای نفس اماره در مصادیق موجود و نمایش چهره واقعی دین از طریق آموزش و تربیت اسلامی سرمایه‌های انسانی سازمان برای جلوگیری و کنترل حب پست و مقام

سؤال پنجم: ترتیب اولویت راهبردهای ارتقای معنویت بر پایه بیانات و دیدگاه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران چیست؟

جواب سوال فوق به صورت جدول زیر است:

جدول ۱۸: اولویت راهبردهای مؤثر بر ارتقای معنویت در ارتش جمهوری اسلامی ایران

اولویت	شناسه راهبرد	اولویت	شناسه راهبرد	اولویت	شناسه راهبرد	اولویت	شناسه راهبرد
۱	SO8	۸	ST11	۱۵	WO1	۲۲	SO9
۲	SO15	۹	SO12	۱۶	SO11	۲۳	WT7
۳	SO1	۱۰	WT3	۱۷	WO6	۲۴	SO10
۴	WO2	۱۱	SO13	۱۸	ST10	۲۵	SO5
۵	SO2	۱۲	SO14	۱۹	WO5	۲۶	ST5
۶	SO4	۱۳	SO3	۲۰	ST3	۲۷	ST2
۷	SO7	۱۴	ST1	۲۱	WO3		

بحث و نتیجه گیری

۱. خلاصه‌ای از این پژوهش تهیه و پس از تأیید امیر فرماندهی محترم کل ارتش جمهوری اسلامی ایران تقدیم دفتر فرماندهی معظم کل قوا گردد.
۲. مستخرجه‌ای از این پژوهش در قالب یک کتاب یا نشریه عقیدتی برای همگرا نمودن افکار سرمایه‌های انسانی آجا در راستای ارتقاء معنویت کارکنان، توسط سازمان عقیدتی سیاسی چاپ و به تعداد متناسب در اختیار یگان‌های تابعه آجا قرار گیرد.
۳. نتایج این پژوهش به شرح زیر تقدیم شورای فرهنگی فرماندهی کل آجا گردد تا در صورت اراده در قالب یک کمیته متخصص و مرکب از عناصر ستادی و فرماندهی و تربیتی و آموزشی و نیز سازمان‌های عقیدتی سیاسی و حفاظت و اطلاعات به منظور اجرایی نمودن یافته‌های پژوهش و تدوین برنامه‌های اجرایی بر اساس راهبردهای اتخاذ شده اقدام و سازوکار بازخورد گیری از جامعه هدف صورت پذیرد.

۴. یک قرارگاه غیرسازمانی تحت نظر مقامی منتخب از سوی امیر فرماندهی محترم کل آجا کار پیاده‌سازی علمی راهبردهای مستخرجه در این پژوهش را با تشکیل جلسات مستمر و گزارش‌گیری از پیشرفت‌های کار دنبال نماید.
۵. نتایج این پژوهش توسط اعضای تیم تحقیق در اتاق فکر سازمان عقیدتی سیاسی ارائه و با همفکری با مدیران آن سازمان نسبت به اتخاذ راهکارهای اجرایی این راهبردها تا رسیدن به اشباع نظری تبادل افکار گردد.
۶. سازمان عقیدتی سیاسی در زمان‌بندی مناسب برای یگان‌های عمده نتایج حاصله از این پژوهش را در قالب سخنرانی‌های هدفمند ارائه نماید.
۷. سازمان عقیدتی سیاسی با همراهی معاونت تربیت و آموزش آجا نسبت به پیاده‌سازی نتایج حاصله در متون آموزشی معارف در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌های آجا اقدام نماید.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

ازغندی دکتر علیرضا و دکتر جلیل روشندل (۱۳۷۹)، **مسائل و استراتژیک معاصر**، تهران، انتشارات سمت.
خان احمدی، اسماعیل (۱۳۷۹)، **بررسی عوامل مؤثر در تحقق ارتش ۲۰ میلیونی**، پایان نامه کارشناسی ارشد،

رستگار، عباسعلی (۱۳۸۵)، **مدل انگیزشی معنویت: مطالعه موردی دانشگاه تهران**، پایان نامه دکتری. تهران: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

کاظمی، خدیجه (۱۳۸۳)، **مدیریت با تکیه بر معنویت**، مجله تدبیر، شماره ۱۴۹

کاووسی، محمدحسین و صالحی (۱۳۵۷)، **رساله جهادیه**، تهران، وزارت خارجه

مطهری، مرتضی (۱۳۸۶)، **آزادی معنوی**، تهران، صدرا

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، « **جاذبه و دافعه علی علیه السلام** »، انتشارات صدرا، چاپ نهم، تابستان ۶۸.

مقیم، سید محمد (۱۳۸۴)، **رفتار شهروندی سازمانی از تئوری تا عمل**، فصلنامه فرهنگ مدیریت، شماره یازدهم، صص ۱۹

مقیم، سید محمد (۱۳۸۵)، **بررسی ارتباط رفتار شهروندی سازمانی و فرهنگ کارآفرینی در**

سازمان های دولتی، فصلنامه فرهنگ مدیریت، شماره سیزدهم، صص ۱۷۱

Hinnells, R.I., *An new dictionary of Religion*, Black Well, 1995

Neal, J. (1997), *Spirituality in management education: a guide to resources*, *Journal of Management Education*, Vol. 21, No. 1,